
Esej

Filosofující démoni monitorují život na Zemi¹

Jiří Vácha

Lékařská fakulta Masarykovy univerzity, Brno

*Pravdě jsou blíže ti, kteří s ní zacházejí veseleji,
protože jsou si vědomi její nevyčerpitelnosti.*

Golo Mann

Bylo nebylo, někdy před čtyřmi miliardami let se na povrch mladé planety Země, na které ještě neexistoval život, poprvé snesla pětice démonů – metafyziků, z nichž někteří byli i dobrými znalci fyziky. Tvořili pětici: Silný Emergentista, Slabý Emergentista, Panpsychista, Silný Hylemorfista a Slabý Hylemorfista. Pokud šlo o vztah vědomí a tělesnosti, všichni zastávali přesvědčení (až na Slabého Emergentistu, kterého přibráli do spolku poněkud obmyslně), že jevy vnitřní zkušenosti není možné redukovat na fyzické stavy, a byli tedy „dualisty vlastností“. O tom mezi sebou nediskutovali. Návštěvu Země pak zopakovali před deseti milióny let, když už zde žili nejvyšší primáti, ale ještě ne člověk, a pak naposled v naší současnosti. Představíme si je takto:

Silný Emergentista: Vědomí v jistém smyslu vzniká z tělesné struktury, ale pravdy o něm se nedají dedukovat, ani v principu, z pravd o této struktuře – nejsou z ní „vynutitelné“.

Slabý Emergentista: Vědomí vzniká z tělesné struktury, ale pravdy o něm jsou, jsou-li dány principy tělesné struktury, jen neočekávané, nikoliv nededukovatelné.

---

¹ Tato esej může být chápána mj. i jako autorova neúplná a zčásti implicitní odpověď na obhajobu hylemorfistického stanoviska, uveřejněnou Stanislavem Sousedíkem a Davidem Peroutkou ve Filosofickém časopise. (Sousedík, S., Poznámka k příspěvku J. Váchy o hylemorfismu. *Filosofický časopis*, 61, 2013, č. 3, s. 427-433. Peroutka, D., Odpověď na poznámky Jiřího Váchy. *Filosofický časopis*, 61, 2013, č. 3, s. 435-438.)

Panpsychista: Mysl je všudypřítomným fundamentálním rysem světa.

Silný Hylemorfista: Všechny tělesné substance jsou složeny z látky a formy; v jednotném jsoucnu může být forma jen jedna, a ta formuje zcela neurčitou „první látku“.

Slabý Hylemorfista: Všechny tělesné substance jsou složeny z látky a formy; v jednotném jsoucnu však může být větší počet jednotlivých substancí.

Před 4 miliardami let

Slabý Emergentista: Jestli se nemýlím, jsou zde k vidění roztoky mnoha různých molekul, anorganických i organických, a ty spolu všelijak reagují. Redukce toho všeho na fyzikální principy by neměla být velký problém.

Silný Hylemorfista: Fyzikálními zákony jsem se sice nikdy zvláště nezabýval, ale metafyzických problémů zde vidím dost. Molekuly, o kterých mluvíte, pane kolego, jsou nepochybně celky, totality, a totéž platí o atomech, ze kterých se skládají, dokonce snad i o posledních fyzikálních částicích, ať už jednou jimi bude cokoliv (u fyziků si nikdy nejsme jistí, s čím zase přijdou). V kouskování hmoty nemůžeme pokračovat donekonečna. Poslední elementy musejí být ze zcela neurčité „první látky“. Kdyby byla nějak určitá, zase bychom měli nějaký hmotný element, a tak donekonečna. Tomu, co tuto první látku činí určitou, říkáme „substanciální forma“. Například substanciální forma molekuly vody je to, co činí daný „kousek“ první látky molekulou právě určitého druhu, tj. vody. Kapalina, která se z těchto molekul skládá, v ničem nepřipomíná dva plyny z jejího chemického vzorce. Voda má tedy samostatnou esenci, odlišnou od esence svých složek, takže právem mluvíme o její substanciální formě, která sama jediná je s to, aby svým spojením s první látkou uskutečnila přírodní jsoucno zvané „voda“. Samozřejmě že první látka a substanciální forma nejsou viditelné a hmatatelné, jsou to metafyzické principy, jsou ale dobře zdůvodněné naší každodenní zkušeností. Nevidím důvod, abych ve jménu fyzikální teorie popíral každodenní, zdravému rozumu dobře přístupnou zkušenost.

Slabý Emergentista: Dobře chápu, pane kolego, o co vám jde. Jenže věda se od dob Aristotela a Tomáše Akvinského hnula kupředu. Už se ví zcela konkrétně, proč je voda kapalinou, proč mrzne a vře tehdy a tehdy, proč se v ní rozpouští toto, ale ne ono, a mnoho dalšího. Kvality přístupné každodenní zkušenosti se dají bezesbytku odvodit z vlastností nejelementárnějších částic – či chcete-li z místních silových polí – a zákonitých vztahů mezi nimi. To-

těž platí pro všechny chemické látky – víme, proč je zlato těžké, odolné proti kyselinám, žluté...(Nemíním tím ovšem říci, že chci ztotožnit vjem žluti s vlnovou délkou světla, které dopadá na naši sítnici, ale to už je jiná otázka.) Vy vlastně o příčině vzniku právě *takového a takového* „tělesa“ s jeho substanciální formou nemůžete říci nic. Pokud dřevo shoří na popel, mají společnou jen zcela neurčitou první látku a vnější příčinou této „substanciální“ změny je zapálení dřeva; to ovšem samo o sobě vůbec nevysvětluje, odkud se vzala substanciální forma popela. Vaše „první látka“ je vůči všem tvarům úplně lhostejná, a tak vám nezbyvá než říci, že forma popela byla obsažena ve dřevě už „potenciálně“; což je ovšem úplně triviální. Dnes už víme, v čem zcela konkrétním tato „potence“ dřeva spočívá: jsou v něm jen určitým způsobem jinak než v popelu zkombinována poslední fyzikální jsočina. Dokonce i takové krásné a nepředvídatelné věci, jakými jsou pod mikroskopem vločky sněhu, jsou odvoditelné z místních fyzikálních polí a omezujících podmínek jejich vzniku.

Panpsychista: V jedné věci se musím kolegy Silného Hylemorfisty zastat: Fyzika skutečně nemá poslední slovo, co se týká materiálního složení světa, zabývá se jen vnějšími, relačními vlastnostmi hmoty, k jejím vnitřním vlastnostem nemá co říci.

Silný Hylemorfista: Děkuji. Metafyzika je na fyzice nezávislá. Buduje se na několika nepochybných principech, platných pro veškeré jsočno, jako je zákon identity, zákon kauzality a zákon finality. Tyto principy platí a priori, ale jsou současně syntetické. Kromě toho jsou tu evidentní ontologické principy, jako je substance a akcident, látka a forma, akt a potence. Zatímco fyzika podává jen operacionální definice svých veličin, metafyzika nabízí definice, které z uvedených principů vyplývají a jsou absolutní. Jejich pochopení, i když je založené na zkušenosti změny, času a prostoru, nevyžaduje žádné experimentování a nepodléhá dalšímu zkušenostnímu ověřování nebo vyvracení.

Panpsychista: Až do těchto hrdel a statků jsem svoji podporu nazamýšlel. Metafyzika je, jak soudím, opatrným pokračováním věd do oblasti, kam jejich metody a důkazy už nedosahují. Nesmí si vydupávat definitivní metafyzické pravdy *hic et nunc*. Okruh metafyzických problémů se v novověku – v souvislosti s rozvojem vědeckého poznání – velmi rozšířil. A ještě toto, pane kolego: příliš se spoléháte, jestli dovolíte, na nosnost ostře ražených výchozích pojmů, které pak určují celý další postup. K základním pojmům ale nedocházíme „výstřelem z pistole“, spíše kroužením ve stále užších spirálách, takže v nich nakonec vždycky zůstane určitá rozplizlost. Když pak

z nich opakovaně dedukujete, s každým dalším krokem roste „počet stupňů volnosti“ a konstrukce se znejistuje. Nemůžeme ze zkušenostních pojmů – a jiné nemáme – vytěžít víc, než to, co jsme do nich investovali. Ostatně, vaši pozici zastává i mezi aristoteliky jen málokdo. Marně se pokoušíte o metafyzickou imunizaci vůči podezřelé přírodovědě.

Slabý Emergentista: Metafyzická otázka, „z čeho“ je materie utvořena ve své nejhlubší podstatě, je zbytečnou spekulací. Atom – po vystoupení kvantové mechaniky – je dělitelný, ale reálně nerozkrojitelný, to jsou dvě různé věci. Když už pan kolega Silný Hylemorfista trvá na tom, že tělesné substance jsou složeny z první látky a substanciální formy, měl by to aplikovat ne na vodu a zlato, ale na nějaké fyzické „ultimáty“. Voda a zlato jsou z nich zkomponovány, ovšem ne jako pouhé součty, což zdůrazňuji. Emergují, což znamená, že jejich vlastnosti mohou být na první pohled zvláštní, nečekané, dočasně i pro vědu nededukovatelné. Zvláštnost, nečekanost žluté barvy zlata, to je to, co vás mate, pane kolego Silný Hylemorfisto.

Slabý Hylemorfista: Na naprosté neurčitosti první látky a jedinství substanciální formy není nutné bezpodmínečně trvat ani v aristotelické tradici. Atomy vodíku a kyslíku obsažené v molekule vody jsou v ní samy za sebe, se svými osobitými vlastnostmi – tyto vlastnosti jsou dokonce právě to, co vznik molekuly vody umožňuje. V této věci úplně souhlasím s tím, co tu řekl pan kolega Slabý Emergentista, a jedině v tomto smyslu mohu chápat i „virtuální přítomnost“ atomů v molekule u Tomáše Akvinského. To ovšem bude pro kolegu Silného Hylemorfistu trochu málo. Jazyk využívající pojmové dvojice substance–akcident, který je snad založený na zdravém selském rozumu, není vhodný k tomu, aby popsal složitý vztah mezi částmi a celky, které odhalil moderní výzkum. Přinejmenším by bylo nutné zavést ještě nějaké zprostředkující formy, např. formu pro existenci vody v těle. Zprostředkující forma by formovala „látku“ na nižší úrovni, ale sama by byla látkou pro formu na vyšší úrovni.

Slabý Emergentista: Myslím, že my dva si až dosud docela dobře rozumíme. Snad jen, že váš nápad se zprostředkujícími formami by se dal, nebudete-li se zlobit, mnohem výstižněji formulovat v řeči dnešní teorie systémů. Nelineární systémová dynamika je mohutný nástroj současné vědy, který nemůže v budoucnu nechat stranou žádná ontologie.

Silný Hylemorfista a Panpsychista (jednohlasně): Jen se vy dva neukvapujte! Vrátime se sem ještě někdy později, a abyste pak nelitovali!

Před 10 miliony let

Panpsychista: Ejhle život! Příroda nám tady mezitím připravila překvapení – úplně novou možnost jak být: živé bytosti jako jednoty v mnohosti – v důsledku sebe samých, pro sebe samy a udržované samy sebou! A tak tu máme dokonce šest říší živých bytostí – od Archea po Animalia! A na vrcholu primáti, kteří jsou schopni řešit složité problémy, používat nástroje, předvídat, dorozumívat se, hrát si, vyjadřovat emoce...To předpokládá schopnost mít prožitky, vědomí. A právě to je nejcharakterističtější znak života, čímž samozřejmě nemíním, že améba má stejně barvitý prožitkový svět jako netopýr a ten zase jako šimpanz. Naše snaha najít podstatu života musí tedy směřovat sem, k jeho subjektivitě. Stojíme tu, kolegové, před úplně jinou otázkou, než jsme řešili minule.

Silný Hylemorfista: Neřekl bych, že je to úplně jiný problém. Živé celky jsou celkovostní stejným způsobem jako neživé, jen na vyšší úrovni – mají smyslový život a jemu odpovídající chování. Animální forma je vyšší než forma anorganická, ale je schopna ji pohltit do sebe, všechno atomární a molekulární je v živočichovi jen virtuálně. Jestli má pojem substance někde smysl, tak je to určitě u živých bytostí. Tak jako je molekula vody tvořena metafyzickými principy první látky a substanciální formy – o opaku jste mě svými přírodovědeckými výklady příliš nepřesvědčili –, tak je i živý jedinec (rostlina, živočich) metafyzicky složen z první látky a substanciální formy.

Silný Emergentista: Jedno vám, pane kolego, mohu potvrdit: Je rozdíl mezi pouhými agregáty a pravými jednotami. Kritériem umožňujícím rozlišení je ovšem silná emergence: agregáty ji nevykazují, pravé jednoty ano; právě přítomnost silné emergence je kritériem pravých jednot. Emergentní vlastnosti vykazují kauzaci „svrchu dolů“ – a něco podobného, zdá se mi, předpokládáte i vy.

Silný Hylemorfista: Svým způsobem ano: substanciální forma se zmocňuje zcela neurčité látky, nemůže tedy být sama tvořena něčím z nižší úrovně, tedy „zespoda nahoru“. Zbývá tedy, že musí nějak existovat už „před“ jedincem, evidentně v jeho rodičích (aspoň u zvířat a rostlin).

Silný Emergentista: Já se snadno srovnám jak s faktem, že těla jsou složena z reálně trvajících fyzických elementů, tak s evolucí vesmíru jako celku, a života zvláště. Nechci být zlomyslný, ale myslím si, že vy byste mohl mít s utvářením organismů „shora dolů“ velké potíže. Zřejmě předpokládáte, že dru-

hově stejní rodiče tu vždycky byli, což není pravda – evoluce kosmu, Země a života na ní je nesporný fakt.

Panpsychista: Vážený kolego Silný Hylemorfisto, schopnost prožívat, která je pro živé bytosti přímo definiční, nemůžeme přejít jen tak. Když ji nevezmeme v úvahu ve vší její nevypověditelnosti, umožňuje dnešní fyzikálně-chemicko-informatická věda zredukovat živou bytost na takové věci, jako jsou tvar–velikost–masa–náboj–číslo–pozice–pohyb. Postrádám ve vašem pojetí právě tento odkaz na kategoriální odlišnost prožitkovosti od fyzických jevů a procesů. Popisujete všechno ve 3. osobě, ale vaše „smyslovost“ by se dala nahradit robotem s „čidly“ a odpovídajícím „chováním“. I když nevíme, jaké je to být netopýrem nebo šimpanzem, nemůžeme přinejmenším vyšším zvířatům upřít schopnost nějak se cítit.

Silný Hylemorfista: Organismus zvířete je jednotou, a jestliže tato jednotka zahrnuje pohyb, látkovou výměnu, smyslové vnímání a pudové tužby, musí to všechno být způsobeno jediným principem – a tomu říkáme animální duše. Jestli to, čemu říkáte, pane kolego, schopnost prožívat, se nějak podstatně liší od těch dalších funkcí – což není ani u nejvyšších zvířat úplně jisté –, pak dobrá, ať to tak tedy je. Animální duše je prostě principem toho všeho, formuje živočicha zcela tak, jako forma zlata zlato, zcela neurčenou první látku. Nevidím zde problém.

Panpsychista: Schopnost prožívat je tak odlišná od všeho toho, s čím umí zacházet fyzika, že se ptám, odkud se prožívání ve zvířecím mozku bere. Nevidím jinou možnost, než že už ve fyzické látce samé je potřeba hledat nějakou zárodečnou schopnost prožitkovosti, proto-mentalitu. Jestli se vědomí myši či vodního plže vynořuje z něčeho, co není vědomím myši či vodního plže, pak toto něco musí být v nějakém smyslu prožitkové, ať už je to (nebo není) ve své esenciální povaze také ne-prožitkové, jak předpokládá konvenční fyzikalismus. Brutální emergence by znamenala, že existence může vzejít z neexistence.

Silný Emergentista: Jako panpsychista zřejmě přijímáte bez problémů komponování živočichů z molekul, atomů atd., poněvadž nemíníte ve jménu prožitkovosti živých bytostí popírat cokoliv z toho, co o nich fyzika říká. Nuže dobrá, s tím nemohu než souhlasit. Ale jak chcete vyřešit ten, ehm, zajímavý problém, jak se z mnoha dílčích vědomí(ček) zkomponuje vědomí na úrovni individua? Mě tento problém netrápí, poněvadž vědomí emerguje ze struktury těla (mozku) *jako struktury*, třeba i z naprosto lhostejných anorganických

kých částic. Proč by jinak existovala tak těsná korelace mezi výkony vědomí a složitostí struktury těla, včetně nervstva?

Panpsychista: Teď jste mě skoro chytil na hruškách. Ale ne úplně! Konstituce jednoho většího subjektu z mnoha dílčích subjektů by se teoreticky mohla uskutečňovat stejně jako systémové utváření na ne-prožitkové straně. Šimpanzí nebo měkkýší prožitkovost se může vynořovat z prožitkovosti, která není šimpanzího nebo měkkýšího typu, podobně jako tekutost vody se vynořuje z vodních molekul. Mentalitu vyššího řádu by mohla zkomponovat nelineární interakce hmotných ultimátů – nositelů proto-mentality. Na prožitkové straně by tak mohlo fungovat stejné systémové (neaditivní či nelineární) vynořování se jako na neprožitkové straně, něco jako „slabá emergence vědomí z jednotlivých proto-vědomí“. Analyzovat tuto formální možnost do podrobností bude úkolem dalšího výzkumu.

Silný Emergentista: Nu dobrá, ale ještě toto: Ne všichni, kdo se hlásíme k silné emergenci myslí, se vzdáváme jakékoliv možnosti ji vysvětlit. Adresovat výtku, že z ničeho nic nevzniká, a že tedy ani vědomí nemůže vzniknout „brutálním způsobem“, jak s oblibou říkáte, z tělesné mašinerie, můžete jen některým. Mnozí z nás se snažíme příkop mezi fyzickou strukturou mozku a neredukovatelným charakterem prožitku překlenout – je zde například možné poukázat na jistou podobnost struktury vědomí a mozku nebo třeba na informaci jako na překlenující ontologický princip. Uznáváme, že fenomenologicky patří prožitkovost a fyzická struktura organismu pod radikálně odlišné kategorie, nicméně nevzdáváme předem pokus je k sobě ontologicky víc přiblížit.

Panpsychista: Doufáte marně. Zatím ještě nikdo z vás tuto propast nepřeklenul a je těžké si jen představit, jak by takové překlenutí mohlo vypadat. Ve vaší klenbě zeje mezera – a já myslím, že zásadní –, v níž je znovu potřeba se rozhodnout mezi tím, co říkáte vy, a tím, co říkám já. Sami cítíte, že stále ještě nemáte v ruce to pravé, a proto se odkazujete na budoucnost. Jestli by však panpsychismus vyřešil záhadu silné emergence, za svou počáteční – snad – odpudivost by stál.

Slabý Emergentista: Když jsme tu byli poprvé, ještě před vznikem života, tak jsme se všichni – až na kolegu Silného Hylemorfistu – shodli, že všechny vlastnosti chemických látek se dají bezzbytku odvodit z vlastností fyzikálních ultimátů a zákonitostí mezi nimi. Sám trvám na tom, že postulujeme-li navíc ještě nějaký další „formující“ princip, který pak, abychom zastřeli jeho zjevnou nadbytečnost, prohlásíme za „metafyzický“, a tedy neviditelný, pak

jde o zjevné porušení Occamovy břitvy. Dokonce trochu kolegu Silného Hylemorfistu podezírám, že už něco z toho, co vidíme teď, předem tušil: potřeboval si připravit půdu pro autokratickou „živočišnou duši“ – a té by se ovšem v těle velmi těžko vládlo, kdyby musela brát v úvahu milióny drobných svébytných substancí. Ale to jsme myslím už tenkrát vyřídili. Teď si myslím, že podle stejného principu můžeme vyřešit i podstatu živočichů, rostlin atd. Slabě emergentní fenomény ukazují, že fyzikalistický obraz světa nemusí být nadměrně redukcionistický. Prožitkovou stránku života budeme schopni vysvětlit jako pouze neočekávanou, ale nikoliv z fyzikální úrovně nededukovatelnou. Ale – upřímně řečeno – necítím zde velkou podporu svého stanoviska. Příště se raději připojím k expertnímu týmu fyzikalistů.

Slabý Hylemorfista: Milý pane kolego, zde už se naše cesty skutečně rozcházejí. Z reálné existence hmotných substancí v organismu, které se v něm chovají podle fyzikálních zákonů stejně jako mimo organismus, ještě neplyne, že vědomí bude možné vysvětlit funkčně. Ačkoliv jsme my, Slabí Hylemorfisté, dosti různorodá společnost, jsme zajedno v tom, že schopnost prožívat není možné redukovat na fyzikální strukturu a její funkce.

Panpsychista: Když odložíte silný hylemorfismus, pane kolego, stojíte před stejným „těžkým problémem vědomí“ jako my ostatní. Nezbude vám, než se přiklonit buď k emergentismu, nebo k panpsychismu. Doufám, že z dosavadní diskuse už jste si jasně odvodil, která strana to bude.

Silný Hylemorfista: Tak trochu škodolibě poslouchám vaše vzájemné zdůrazňování těžkých problémů jak panpsychismu, tak silného emergentismu. Kořen vašich nepřekonatelných potíží tkví v tom, že jste více nebo méně sedli na lep Descartovu dualismu a opustili jste osvědčený aristotelismus. Ušetřili byste si mnoho ze svých problémů, kdybyste ztotožnili nositele individuálního vědomí s principem odpovídajícím za všechnu formovanost organismu. Ale i aristotelik se může nechat zmást, a to když připustí v organismu víc než jednu substanciální formu. Zde platí „vše, nebo nic“: buď budeme trvat na jediné formě, a můžeme stát nad spory o vztahu mozku a prožívání, nebo připustíme mnohost forem, a pak ovšem vzniká neřešitelný problém, v jakém vztahu obojí je.

Panpsychista: Vážený pane kolego, mně je na vás sympatické, že kladete něco, co souvisí s prožíváním („duši“), už do samého základu živých bytostí. Rozdíl mezi námi je v tom, že já počítám s kauzalitou „zespoda nahoru“ (od ultimátů k vědomí jednotlivého živočicha), vy jakoby „svrchu dolů“ – od celku (substanciální formy) k částem, které určuje. Potřebujeme vůbec

uvažovat o nějakém „oživovateli“ či psýché živočichů či rostlin? Všechny organismy jsou koneckonců složeny z nějakých reálných fundamentálních fyzických jsoenc, částic, polí, strun, jednot, čehokoliv, prostě ultimátů. Život se tak buduje podle fyzikálních principů „zespoda nahoru“ – sám zde mohu přijmout jakoukoliv vědeckou hypotézu o tom, jak se to děje –, a nejvyšším patrem této výstavby je vědomý subjekt. Ten je u pokročilých zvířat schopný zasahovat jako „vůle“ do kauzality tělesné mašinérie. Kategoriální odlišnost šimpanzova prožívání od neurofyzologie jeho mozku je zřejmá. Jestliže však všichni odmítáme samostatnou substanční duši u dešťovky, zřejmě ji nepřiznáme ani šimpanzovi. Říci, že ve zvířeti je nějaký princip života, který z jedince dělá kompaktní celek, „substancí“, a ten že odpovídá jak za činnost jeho mozku, tak za jeho prožitky, ovšem můžeme, ale tím se neřeší těžký problém vědomí, které se dokonce ani nestává tématem. Pokud vám dobře rozumím, je nositel vědomí (psýché) ve vašem pojetí příčinou působící, formální i účelnou zároveň, takže je příčinou těla (mozku); mozek ovšem tedy nemůže být příčinou psýché. Odkud se ovšem historicky vzala první psýché daného druhu, neřešíte. Připouštím, že panpsychismus je stejně dobrodružná metafyzická teorie jako silný hylemorfismus, má ale aspoň výhodu v tom, že nepopírá reálnou existenci fyzikálních komponent organismu a snáší se s přírodovědeckými poznatky, typicky s faktem evoluce.

V roce 2000

Panpsychista: Tak tu máme člověka rozumného, *Homo sapiens sapiens L.* Země se pokryla lidskými městy, v nichž se hrají Shakespearovy hry a Mahlerovy symfonie, startují z nich rakety do Sluneční soustavy. Člověk rozumný se ovšem zdá být velmi rizikovým druhem, s obrovskou vnitrodruhovou agresivitou a ekologickou expanzivitou. Umí však zároveň být i nesobeckým hrdinou. Člověk jako předmět poznání byl novověkou přírodovědou odsunut stranou a začalo se zdát, že za tuto jedinou cenu se podaří život vysvětlit fyzikalisticky. Člověka však odsouvat ze souvislostí všeho živého není možné. Lidské vědomí zpětně osvěcuje, jaké potenciality byly skryty v předlidských formách života a v bytí vůbec.

Silný Emergentista: Teprve teď – se vznikem člověka – však vyniká celý těžký problém vědomí, který jsme viděli v jednodušší podobě už u zvířat. Zdá se, že člověk má něco, co nemá žádné zvíře: prožítkové vědomí se složkou „jsem si vědom, že *já sám* prožívám nebo konám to či ono“. Kromě toho je člověk schopen překročit svou subjektivost a objevit, jak se věci mají ve skutečnosti. Má přístup k bezčasovým doménám logiky a matematiky a má povědomí o tom, jak správně jednat. I kdyby se vám panpsychistům podařilo

nějak vysvětlit u živočichů, jak by se mohlo zkomponovat pocitové, percepční a emocionální vědomí, které mají společné s člověkem, nemůže se taková kompozice podařit u lidské racionality. Racionalita se mi zdá být nutně funkcí celého vědomého subjektu a nedá se vysvětlit tak, jako by byla složena z nějakých atomů miniaturní racionality. Ve skutečnosti se s dosažením určité úrovně *struktury* (mozku) vynořuje, emerguje vědomí a všechno, co u člověka k tomu jevu patří – významy, hodnoty, mravnost...

Panpsychista: Koneckonců bych mohl oželet i proto-vědomí u fyzických ultimátů, pokud bych ho nahradil – ovšem stejně hypotetickou – myšlenkou aristotelského stylu. Má-li být emergence „silná“, tj. má-li objasňovat vznik ducha z organizovanosti, musí zásadně vzít v úvahu, že vědomí má také schopnost působit v základně, ze které se vynořuje. Jde tu o novou kauzalitu, která se může „dopouštět násilí“ na základu, z něhož vzešla. K „emergenci“ může dojít jedině tehdy, je-li pozitivní vložka a tendence k ní už obsažena v základně; nové není nikdy zcela nové, takže se můžeme nechat poučit o nižším z vyššího. Právě tomu se chtěla vaše emergence vyhnout, ale není to možné: tvrdíte-li emergenci nového, musíte přijmout již předchozí přítomnost účelů.

Silný Emergentista: V každém případě tedy předpokládáte, že vědomí či proto-vědomí přísluší bytí přírody jako takovému. To však není o nic méně brutální než emergence vědomí ze struktury jako takové

Silný Hylemorfista: Já se teprve teď, kolegové, abych byl upřímný, cítím se ve svém živlu. Pokud jsem už na úrovni čistě hmotných těles a pak na úrovni vegetabilíí a animálií mluvil o „podstatných formách“, dostává tato argumentace nyní nejvyšší, závěrečnou podporu. Člověku jsou dostupné prožitky jeho „já“. Teprve v nich dostává „substanciální forma“ svůj pravý smysl. Co máme rozumět substancí, to se dozvídáme z lidského sebe-vědomí, které člověku bezprostředně zjevuje, že je pravou jednotou, něčím, co nemá části a co samo už není „v“ dalším subjektu. Jáství člověka vylučuje mnohost forem. Jako jedinci jsou lidé substancemi, ale forma jejich substanciálnosti není empirická, smyslová forma, jak se empirikové mylně domnívají, nýbrž metafyzický princip, k němuž tvoří protějšek jiný metafyzický princip – první látka. Substanciální forma je něco nedělitelného, existujícího *in se* a *per se* a v případě substanciální formy člověka, jeho duše, musí jít dokonce o samostatnou substancí – i když bez těla neúplnou. Duše je forma, proto je nehmotná, a je jednoduchá, poněvadž je esencí. Je principem jak biologického, tak specificky lidského rozumového života – a s ohledem na druhé jmenované musí být netělesná. Za těchto okolností mě nechává vámi zmiňovaný těžký problém vědomí dosti chladným, není to pro mě téma.

Slabý Emergentista: Tomu, čemu říkáte pane kolego „substanciální forma“, se blíží princip systémové uspořádanosti všeho živého. Nelineární dynamické systémy vytvářejí nové jednoty s novými, překvapivými vlastnostmi. Vyšší a nižší úrovně jsou v „auto poetickém“ vztahu, kdy se navzájem určují nejen „shora dolů“, ale i „zespoda nahoru“, takže je v organismech vhodné mluvit o cirkulární kauzalitě. Složité vztahy mezi částmi a celky se nedají adekvátně postihovat schématem substance–akcident. Nicméně je možné vykládat Tomášův důraz na substanciální formu jako jistou předtuchu systémového pohledu na živou bytost. A člověk se z této řady evolučních emergencí nijak nevyděluje.

Slabý Hylemorfista: Zacházíte trochu daleko, pane kolego, člověka není možné vysvětlovat fyzikalisticky. Kolega Silný Hylemorfista se sice na mě bude zlobit, ale já vůbec nepovažuji za nemožné, aby byla lidská substanciální forma čili „duše“ nejvyšší formou v hierarchii substanciálních forem nižší úrovně. Odkazovat se na jednotu vědomí, na „já“ znamená zavěšovat příliš těžké závaží jediné substanciální formy člověka na příliš tenkou nit jáství. Také nahlížím, že jediná substanciální forma odporuje empirii přírodovědy. „Těžký problém vědomí“ pak ovšem musím vidět jako skutečně těžký problém.

Silný Hylemorfista: Lidský duch nemůže emergovat z hmotné struktury jako takové. Bez nehmotnosti duše by např. nebyly možné objektivně platné a jako platné poznatelné objektivní soudy. Že se, pane kolego, dostáváte do úzkých a nezbyvá vám než volit mezi absurdními vysvětleními (silného) emergentismu, panpsychismu, neutrálního monismu atd., je důsledkem toho, že připouštíte lidskou duši jen jako nejvyšší *regulující, organizační* princip, koordinující už hotové substance nižšího řádu.

Panpsychista (za souhlasného přikyvování ostatních): Především je vám možné, pane kolego Silný Hylemorfisto, vytknout, že směřujete „formu“ jako vlastnost, kdy má status adjektiva, abstrakce, s „formou“ jako kauzálním činitelem odpovědným za různé činnosti, z nichž sestává lidský život; v tomto druhém smyslu je přece forma *částí* člověka. Tento posun v kategoriích se zdá být pro váš názor přímo fatální. Vy sice obcházíte těžký problém vědomí (a tedy života vůbec), ale za velkou cenu. Myšlenkové abstrakce „forma“ a „látka“ jsou na zvládnání různých oborů skutečnosti příliš hrubým pojmovým nářadím. Zvláště se nehodí k řešení aktuálního a dobře definovaného problému vztahu mysli/vědomí/ducha k hmotné struktuře těla/mozku. Kontrast mezi látkou a formou používáte v tak širokém smyslu, že se jejich analytická síla úplně vytrácí. I jako abstraktní metafyzický princip musí být „forma“ nějak podobná tomu, co na jednotlivých lidech empiricky zjišťujeme (včetně zjem-

nělou metodologií vědy). Není možné formu pouze dedukovat z apriorních principů a ze „zdravého rozumu“ každodenní zkušenosti a pak ji prohlásit za čistě metafyzickou a imunní vůči vši vědecké empirii. Obecně se jakákoliv „forma“ jako forma vypovídá zvenčí, ve 3. osobě, zatímco centrálním pojmem současné filosofické diskuse je „fenomenální vědomí“, něco, co je přístupné *par excellence* jen vnitřní zkušenosti „v 1. osobě“. Starověcí a středověcí myslitelé nemohli vědět, že se živá těla dají z hlediska *působících* příčin vysvětlit na základě (makro)fyzikálních zákonů. To mělo dva související důsledky: Za prvé se nezdálo být nemožné, aby životní pochody ovládal jediný, specifický životní princip, a za druhé nebyl takový tlak na řešení vztahu myslí či vědomí a těla (mozku), který se dá až od počátku novověku považovat za „těžký problém“.

Silný Emergentista: Vážení kolegové, pokusím se shrnout výsledky našeho časově dosti náročného zkoumání života na Zemi. Úkol se ukázal být tak trochu nad naše síly. První štěpení odděluje ty z nás, kteří přijímají bez odporu přírodovědecký poznatek, že živá těla se koneckonců skládají z nějakých posledních fyzických elementů, od názoru, že tomu tak není (kolega Silný Hylemorfista). My z první skupiny se pak musíme logicky vypořádat s otázkou, jakým způsobem generuje fyzické tělo ducha, tj. s „těžkým problémem vědomí“. Silní emergentisté mají za to, že vědomí je produkováno úměrně složitosti tělesné struktury, kde elementy mohou být zcela totožné s těmi, se kterými počítá fyzika. Panpsychisté emergenci ducha ze struktury jako takové nepřijímají, a musejí tedy připsat zárodky vědomí už bytí přírody samotnému, nebo dokonce ultimátům. Zbývající dva kolegové jsou mezi námi tak trochu outsidersi: kolega Slabý Hylemorfista nemá – zdá se – samostatné řešení a stojí před volbou mezi silnou emergencí, panpsychismem apod., zatímco Slabého Emergentistu jsme přibrali jen jako ďáblova obhájce, i když jsme od počátku věděli, že k nám antiredukcionistům vlastně nepatří. Trochu se mu omlouváme. – Všechny naše pokusy, nás, kteří jsme dualisté vlastností a spíše ontologičtí monisté, trpí víceméně těžkými potížemi. Tím nechci říci, že by redukcionisté měli nad námi vrch. Říci, že vědomí existuje, ale že se dá plně určit pomocí pojmů, které značí něco zcela ne-vědomého, znamená existenci vědomí popřít. Popření schopnosti mít prožitky je ovšem ta nejpodivnější věc, kterou kdy kdo mohl vymyslet. Zatím ale i pro nás antiredukcionisty platí *ignoramus*. Jestli také *ignorabimus*, to si netroufám rozhodnout.

Skupina démonů se vrací do Centra, ale ani jedna z předložených analýz – k neskrývané radosti konkurenční skupiny démonů fyzikalistů – není zařazena do kategorie „Splněno“. Spis je opatřen poznámkou „Organické tělo vyvolává latentní krizi všech zatím známých ontologií“.